Investigaciones Geográficas, nº 39 (2006) pp. 155-177
ISSN: 0213-4691

Instituto Universitario de Geografía
Universidad de Alicante

UN CAMÍ DE SETANTA-CINC FITES (Evolució bibliomètrica de la revista Cuadernos de Geografia, 1964-2003)

Enric Ramiro Roca
Departament d'Educació
Universitat Jaume I Castelló

RESUM

L'article reflecteix l'evolució de la revista Cuadernos de Geografía que edita la Universitat de València des de 1964. Després d'una introducció i un estat de la qüestió sobre els estudis bibliomètrics en general i en les ciències socials en particular, es fa una anàlisi de l'origen i etapes de la revista valenciana. A continuació hem investigat els seus autors i les seues característiques més significatives com el grau de presencialitat, el tipus d'autoria, el grau de col·laboració dels qui escriuen, tot i dedicant una especial atenció a l'estudi de gènere. El tercer bloc se centra en els continguts de la publicació i les variables com l'àmbit territorial que tracten, els temes, i l'idioma, així com les referències bibliogràfiques i els seus resums inicials. Per últim, marquem unes conclusions i unes propostes de futur.

Paraules clau: Cuadernos de Geografía, bibliometria, Universitat de València, gènere, llengua.

ABSTRACT

The article reflects the evolution of the magazine Notebooks of Geography that edits the University of Valencia from 1964. After an introduction and the current condition(state) on the bibliographical studies in general and on the social sciences especially, there are done an analysis of the origin and stages of the Valencian magazine. Later it is investigated on the aturoes and his(her,your) most significant characteristics as the degree of presencialidad, the type of authorship, the degree of collaboration of those who write, dedicating an espeical attention to the study of the kind(genre). The third block centres on the contents of the publication and the variables as the territorial area that they treat, you are afraid of them and his(her,your) language, as well as the references bibliogaficqas and the initial summaries. For last, there are marked a few conclusions and a few offers of future.

Words fix: Notebooks of Geography, bibliometria, University of Valencia, kind(genre), language.

Fecha de recepción: 14 de septiembre de 2004. **Fecha de aceptación:** 4 de abril de 2006.

1. Introducció

Les comunitats científiques tenen una vida pròpia en moltes ocasions diferent a la suma dels seus membres, i s'expressen mitjançant diversos instruments i recursos. Les revistes en són un més, junt a conferències i xarrades, més efímeres, llibres i publicacions ocasionals, normalment més treballats i no tan actuals, pàgines web i eines electròniques, generalment més ràpides i amb un altre disseny i objectius, i un llarg etcètera. La geografia, a l'igual que la resta de disciplines científiques, també té uns canals de difusió que utilitza per a donar a conéixer les innovacions i mostrar la realitat de les investigacions i opinions, al temps que serveixen de pont entre la comunitat científica i la societat.

Si d'alguna manera, quan volem conéixer una persona caldria mirar la seua biblioteca, quan volem conéixer un grup hauríem de veure les seues realitzacions i allí les revistes, i especialment les revistes periòdiques, són un eix fonamental per al seu coneixement. A la Universitat de València, el Departament de Geografia edita desde 1964 una de les revistes geogràfiques deganes de tot l'Estat: *Cuadernos de Geografía.* Quan està a punt el número 75 de la seua vida, creguem que és una bona ocasió per a reflexionar sobre l'estat de la publicació i la seua evolució, aproximant-nos a través de la bibliometria i les entrevistes en profunditat amb alguns dels seus protagonistes.

En aquest viatge hem comptat amb les orientacions del professor Antonio López Gómez, pare de l'Escola Valenciana de Geografia i iniciador de la revista, del seu continuador el professor Vicenç Rosselló, que han tingut l'amabilitat d'obrir-nos les seues experiències i de la professora Conxa Domingo, secretària quasi «perpètua» de la publicació. També hem d'agrair la col·laboració dels professors Joan Romero, Eugenio Burriel i Joan Mateu, i dels consells de la professora Julia Salom i Xosé Manuel Souto. A tots ells moltes gràcies.

2. Una ullada als estudis bibliomètrics

Analitzar la revista *Cuadernos de Geografia*, encara que siga amb una breu aproximació com la que resulta d'aquest article, suposa endinsar-nos en la producció del Departament de Geografia de la Universitat de València, ni més ni menys que quasi quaranta anys de vida científica. Com deia el professor Carpintero (en Sos Peña, 1987:155): «La consideració de la ciència natural com una organització social dedicada al descobriment de les lleis que regeixen els fenòmens naturals, ens deixa entreveure l'extensa unitat que connecta els aspectes socials amb els teòrics. En aquesta organització social desenvolupen una missió fonamental les publicacions, degut a que expressen idees conforme a la teoria que es documenten. I són el resultat de les estructures organitzatives de la ciència que tenen com a principal objectiu la reproducció».

En aquest cas concret, nosaltres pretenem aproximar-nos a l'evolució bibliomètrica de la revista amb una investigació qualitativa principalment a partir d'entrevistes amb els professors López Gómez, Rosselló, Domingo, Burriel, Romero i Mateu, i amb una investigació quantitativa a partir del contingut de tots els articles publicats i les diverses variables que hem tingut en compte. El contingut de les seues conclusions, mostraran la imatge d'una Escola Valenciana de Geografia que, amb major o menor cohesió al llarg de la seua història, ha estat la productora d'aquesta realitat i, amb major o menor mesura, la consumidora. En qualsevol cas ha estat i és un referent social per al País Valencià i les seues comarques, a través dels nombrosos estudis que conté, i punt de referència no tan sols d'investigadors i erudits, sinó també de professorat de diversos nivells i col·lectius molt distints.

Així doncs, corroborem per un costat la gran importància que representen els articles en la literatura científica com afirma el professor Sánchez Nistal (1995:548): «Es publiquen

dotze milions i mig d'articles signats a l'any, o si es vol, entre cinquanta mil i seixanta mil per dia feiner». Per altre costat, metodològicament és una pràctica habitual en el context de les geografies francesa, britànica, nordamericana i italiana, l'estudi de l'evolució i de l'estatus contemporani de la ciència geogràfica. Els elements clau per a la seua investigació són l'anàlisi bibliomètrica dels articles publicats en les revistes universitàries, així com les cites bibliogràfiques aparegudes als esmentats articles; una pràctica que en el cas concret de l'Estat espanyol continua sent de moment una aventura inusual com asseguren els professors García Ramon, Nogué i Font, i Albet i Mas (1992:18). Aquesta mancança en el món hispanoparlant, contrasta amb els nombrosos estudis que es practiquen a d'altres països europeus i especialment en l'àmbit anglosaxó (Faichild, 1966; Dalmassó, 1973; Golletge, 1979; Yli-Jokipii, 1982; Bodman, 1991). Els principals motius en aquesta diferència d'investigacions, entenem que cal atribuir-la a la mateixa tradició dels distints paradigmes geogràfics imperants, i inclús més si cal cap a la l'evolució de la mentalitat sociocultural, en aquelles latituds més pragmàtica i en aquestes més enciclopedista. De la mateixa forma, també és desigual la importància i influència de les comunitats geogràfiques, la connexió amb la societat i el seu prestigi, o la mateixa producció editorial. Tot i amb això, coincidim amb els professors García Ramon, Nogué i Albet (1992:18) en que: «a l'Estat espanyol, les múltiples dificultats en l'edició de llibres de temàtica geogràfica (degut a les polítiques editorials existents i a les reduïdes possibilitats de difusió), fan que la publicació editorial no siga necessàriament un bon ni fidel reflex de l'estat de la geografia en aquest país. No ocorre el mateix amb les revistes de geografia. A través de la seua anàlisi i, malgrat la precarietat dels mitjans, de les discontinuïtats i d'altres problemàtiques genèriques, pot evidenciar-se la salut i l'orientació de la geografia espanyola en les seues diferents etapes. La major facilitat i rapidesa en la publicació d'articles en comparació amb els llibres permet reflectir, a més a més, tendències, influències i innovacions introduïdes en moments determinats de les respectives evolucions».

Per tant, considerem que l'anàlisi bibliomètrica de les revistes periòdiques que editen els departaments de geografia de les universitats valencianes, ens pot ajudar a conéixer l'Escola Valenciana de Geografia i la seua evolució, l'estat actual d'aquesta disciplina acadèmica al País Valencià, i un elevat conjunt de continguts com els noms d'aquells geògrafs que hi destaquen, la major o menor penetració d'elements no universitaris i d'altres institucions, la introducció de tendències i innovacions, o el seu nivell de compromís nacional i lingüístic. En definitiva, unes característiques que la singularitzen i que poden ajudar a modificar, si així es vol, els seus resultats. Sovint, la comunitat vivencial no és plenament conscient de la seua imatge respecte als altres i l'estudi bibliomètric de *Cuadernos de Geografia* ens pot ajudar a connectar amb ella, fent explícit part del currículum ocult que tota aquesta activitat comporta.

3. Origen i etapes d'una revista capdavantera

Cuadernos de Geografia en l'actualitat és una de les revistes de geografia més antigues no tan sols de l'Estat espanyol sinó de tota Europa amb una tradició, continuïtat i rigorositat científica indiscutible. A partir dels volums originals, hem analitzat des del número 1 fins al número 70[1]; en total són 64 volums publicats en aquests trenta-set anys i que en el seu conjunt recullen més de nou mil pàgines d'investigació editades pel Departament de

1 El primer número va eixir en 1964 i el número 70 correspon al segon semestre de l'any 2001, però per diversos motius ha eixit posteriorment, de forma que a maig del 2003 vàrem tancar l'elaboració de la base de dades i agafàrem aquest volum com l'últim de la investigació.

Geografia de la Universitat de València. Fins a 1970 la seua periodicitat fou d'un número anual[2], passant a partir de 1971 a dos per any unes vegades en volums separats i d'altres de forma conjunta. Les úniques excepcions han estat en 1977 amb un sol número (20) que es va recuperar a l'any següent (21,22,23), i en 1986 en que es publicaren tres números (38,39,40). Aquesta cadència semestral esdevé complementada per un increment en el nombre d'articles des dels primers anys fins a l'actualitat. Així doncs, podem delimitar una primera fase fins a 1970 en la qual no passava dels cinc originals per volum, una segona fins 1976 on s'aproxima als deu escrits i una tercera des de l'any següent en que el seu nombre s'incrementa amb una mitjana de vint articles per any.

Amb el contingut de totes les revistes, s'ha confeccionat una base de dades conformada en primer lloc pel número de la revista, l'any de publicació, el nom de l'autoria i un conjunt de característiques com el sexe, el nombre de persones que han col·laborat en l'article (si és responsabilitat pròpia o d'un grup i el seu nombre de components), la seua incardinació i el seu origen professional (si és del mateix Departament de Geografia, d'altres departaments valencians, de distintes universitats...). En un segon bloc, hem inclòs el títol de l'article, si té o no resum i en quina llengua, el tema que tracta i el seu subtema, l'àmbit territorial que abraça el seu contingut, la seua extensió en pàgines, si està escrit en català o en espanyol, el tipus d'escrit que és (article, ressenya, crònica, relació, ...) i el nombre de cites que hi conté classificades per idiomes.

La publicació ha tingut un augment espectacular en el nombre de pàgines (veure figura núm. 1), passant d'una setantena en 1964 fins les actuals 321 pàgines, amb una mitjana d'unes 250 pàgines al llarg de la seua història. Respecte als articles, s'han escrit 517 aportacions amb un total de 9115 pàgines, la qual cosa dóna una mitjana per article de 17.6 pàgines, una xifra important i més si tenim en compte que en el conjunt d'aportacions s'han tingut en compte els breus de les notícies, ressenyes i els escrits d'homenatges signats pel Departament de Geografia.

Però aquests resultats tingueren uns **inicis** ben modestos lligats a l'arribada del professor López Gómez a la Universitat de València en unes condicions totalment diferents a les actuals com recorda ell mateix: «Perquè vosté no pot adonar-se avui del que era aleshores la solitud d'un professor de Geografia, sense ningú de la Facultat amb qui comentar els seus problemes, les seues idees, els seus estudis... Em passà a mi i a tots els altres companys que hi hagué per primera vegada en una càtedra de Geografia. La de València estava quasi abandonada, feia anys que havia mort o s'havia traslladat el professor García Sainz a Barcelona, i la càtedra estava buida» (Ramiro, 2002:44). Amb aquest panorama, la revista va nàixer impulsada per aquest professor amb la voluntat de publicar els resums de tesines i alguns dels treballs de curs amb l'objectiu de donar a conéixer el País Valencià, un espai que com reconeix el professor Rosselló pràcticament no existia acadèmicament (Ramiro, 1998:1570): «la geografia del País Valencià era absolutament desconeguda no sols pels valencians, sinó per la immensa majoria d'especialistes espanyols (...) Per exemple de la costa espanyola, no hi havia cap llibre general ni particular que digués res de les albuferes que hi ha des del delta de l'Ebre al cap de la Nau llevat de l'Albufera de València que era un mica oficial; però de la resta, que n'hi ha més d'una dotzena, ni pruna, ni física ni humana. La depressió valenciana, les muntanyes valencianes no tenen nom en els manuals, no ixen. Tot açò és «*terra ignota*», simplement ignota i es passava en pur silenci. Amb tot això, feia falta molta feina per a poder eixir.»

2 De 1964 a 1970 es publicà un número per any, encara que durant el bienni 1966-67 es varen publicar dos números en un mateix volum.

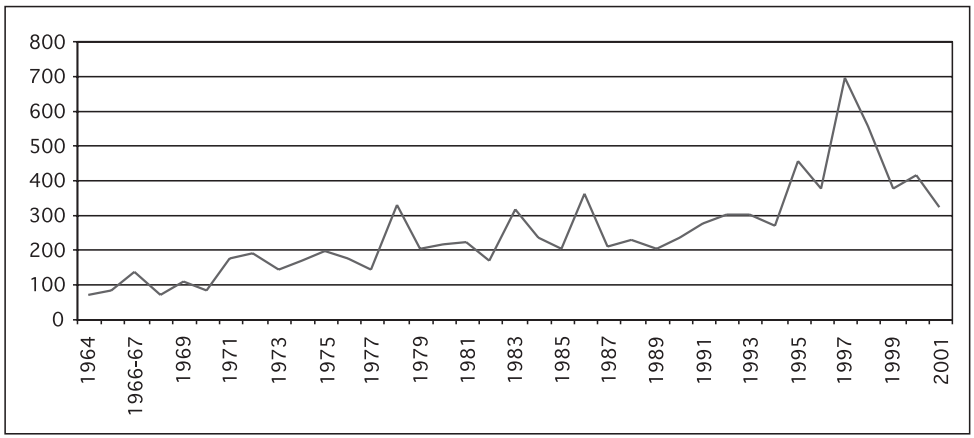

FIGURA 1. Evolució del nombre de pàgines a la revista *Cuadernos de Geografía* (1964-2001).

També era una època de penúria econòmica com recorda el mateix professor (Ramiro, 2003:3): «Tinga en compte que en aquesta època el pressupost del Departament era ridícul, pràcticament zero i calia traure diners d'on fora. Després es va pagar (la revista) durant una bona temporada de l'ajuda paral·lela dels becaris, que no cobraven res i anava en gran part a la publicació de les seues tesis i l'altra al muntatge del laboratori i de la revista. És una època de voluntaris, d'il·lusió i fins i tot ha canviat el criteri de publicació, doncs segurament ara seria més temàtica, més especialitzada probablement». Però malgrat totes les dificultats, la voluntat del catedràtic nouvingut, el professor López Gómez, va conformar un Seminari de Geografia, publicà llibres, i es va arrelar immediatament al País Valencià valorant la seua llengua i cultura, i com ell mateix reconeixia: «gràcies a aquesta revista impulsàrem que la gent tinguera bona cura en el treball, pensant que s'anava a publicar. A més a més, pense que mirant en conjunt tota la col·lecció de *Cuadernos de Geografía*, suposa una aportació molt gran al coneixement de València.» (Ramiro, 1998:1705). Aquest doble objectiu de país i divulgació, continua sent vàlids en l'actualitat segons opina el professor Romero (Ramiro, 1998:1743): «*Cuadernos* continua sent útil per al que jo crec que ha de ser una revista de departament, de facultat o de disciplina: per a que joves investigadors puguen tindre un canal d'expressió. Crec que en aquest sentit, *Cuadernos* compleix un paper important, i a més a més deu ser mantingut en aquesta direcció. Això no vol dir que alguns hem publicat sent ja persones més madures, però predominen joves investigadors».

Però parlar d'aquesta revista és parlar també de *Saitabi*, la publicació de la Facultat de Filosofia i Lletres de València, en la qual hi havia articles de tota mena: grec, llatí, filosofia... i també geografia. Al principi anaven tots barrejats, i poc a poc s'aconseguí que els geogràfics anaren tots junts i, com pareixia que posar-los al principi del volum no era lògic perquè semblava massa important la geografia, es posaren al final segons confessa la professora Domingo i així es pogué fer una edició separada[3] (Ramiro, 1998:1660): «Quan em vaig incorporar al Departament, ja em van posar d'ajudant de qui s'encarregava de l'edició de *Saitabi* i de la separata de geografia, encara que el nom dels que fèiem aquesta tasca no hi figurava mai. Hi havia una mena de 'pacte' no escrit que intercanviava la

3 El primer número de *Cuadernos de Geografía* aparegué com a separata de *Saitabi* XIX i anava numerat de la pàgina 133 a la 203.

feina per l'avantatge econòmic d'editar la tirada a part de *Cuadernos de Geografía*. Així, nosaltres pagàvem únicament el paper a canvi de posar el treball per a fer la revista de la Facultat. De fet, la numeració era contínua durant els primers números fins a 1970 i sols després es pogué tindre un número semestral independent, mentre l'altre continuava com a separata». Com afirma el professor Rosselló (Ramiro, 2002:206): «no era una revista en el sentit estricte de la paraula, no tenia un comité, ni una ideologia, ni un pla, ni res de tot açò. Era simplement traure uns articles d'una revista que era de la nostra Facultat, que no tenia massa difusió, amb un nom històricament molt respectable però que no diu res a ningú fora d'ací: 'Saitabi' (Xàtiva ibèrica). Qui sap què vol dir això?». Durant els primers anys es nodria bàsicament de tesines de caire comarcal o local, i sobretot de geografia humana. Després, com a conseqüència del retorn del professor Rosselló a València des de la Universitat de Múrcia, impulsarà la geografia física, i la geomorfologia adquirí un desenvolupament extraordinari i també aspectes més especialitzats i més en consonància amb les tendències modernes de l'època (Ramiro, 1998:1705).

Una **segona etapa** de la revista és quan s'aconsegueixen recursos econòmics suficients per a editar-la de forma independent i en la qual destaca el canvi de portada a partir del núm. 20 i l'edició de dos monogràfics importants per causes puntuals. El primer, el va coordinar el professor Cano arran d'un treball del Departament on s'investigava sobre els immigrants (núm. 28) i es basava en el gran canvi que es produí en els anys setanta a les rodalies de València per la percepció que es tenia en l'arribada de gran quantitat de nouvinguts. Un segon monogràfic que tingué una forta projecció fou el dedicat a la riuada de la Ribera de 1982. En a penes un any de diferència, la pràctica totalitat del Departament col·laborà sota la coordinació del professor Mateu per traure un doble monogràfic (núms. 32/33) amb 331 pàgines d'investigacions de tot tipus sobre la comarca i el fenomen climatològic, causes i conseqüències. Aquest número marca un punt d'inflexió segons el professor Rosselló (Ramiro, 2003:2) i se'n va fer una segona edició oficial: «A més a més del tema i que va eixir en el moment adequat, el va pagar la Diputació quan Girona era president i es va fer el vol fotogramètic especial de la zona d'inundació que donà molt de si i en un temps rècord». També es feren els homenatges al Dr. Pedro Pérez Puchal (núms. 39-40) i al Dr. Antonio López Gómez (núm. 44). Al final d'aquesta etapa, apareix el Consell de Redacció al núm. 45 conformat per sis persones, tres de la Universitat de València, i altres tres d'origen extern (Université d'Aix-en-Provence; J. Gutenberg Universität, Mainz; Universty of Texas at Austin).

Una **tercera fase** comença amb l'edició del núm. 50, un número singular que comporta una profunda reflexió sobre la revista com recorda el professor Rosselló (Ramiro, 2002:207): «En aqueix moment la revista té una crisi en el sentit d'idees perquè hi ha hagut alguns intents de redreçar-la. En concret en el número cinquanta es pensava fer un tall i començar-la de nou. El tall era fer una espècie d'història, d'introducció metodològica i aqueixes coses; cal pensar que era el número 50, feia 25 anys el departament... es va començar a parlar i parlar...». Al final, el canvi fou més moderat i millorà la portada i es varen programar els números monogràfics de manera sistemàtica encara que, com reconeix la professora Domingo: (Ramiro, 2003a:2): «una cosa són les voluntats i l'altra les possibilitats i problemes, perquè de quan en quan calia fer homenatges...» De fet, durant aquesta època se'ls ha dedicat un volum a la Dra. Pilar Fumanal (núms. 65/66), al Dr. José Mª Bernabé (núms. 67/68), a la Dra. Michéle Dupré (núms. 69/70) i al Dr. Rosselló (núms. 73/74). Tot i les dificultats que comporta, la revista ha aconseguit alternar també la seua trajectòria amb monogràfics com:

Política Territorial Valenciana (núm. 58)
Las eolianitas cuaternarias de les Penyes de l'Albir (Serra Gelada) (núm. 60)
Segundo Centenario de *las Observaciones del Reyno de Valencia* (núm. 62)
Mujeres valencianas: geografía y género (núm. 64)

Com diu el professor Rosselló (Ramiro, 2003:2):»una revista miscel·lània té o un públic local, i per tant has de fer producció local, o un públic especialitzat, perquè aquells que estan interessats per una cosa no ho estan per una altra.

El dia que es diga no als estudis locals, perdrem una bona base. I sembla que ens volen fer pensar això. A les avaluacions, quan es veu local posen un zero i ja està. Com açò ho porta gent de física, economia... i raonen així, pensen que el tema local és un entreteniment dominical. Ara, quan els expliques que la geografia i la història sense aportacions locals no es faria, diuen que és igual.» Durant aquesta fase, es fa constar per escrit a partir del núm. 58 la secretaria de redacció de la publicació que s'amplia en el següent número a tres persones.

Per últim, la **quarta etapa** podríem caracteritzar-la per la millora de les formalitats amb l'objectiu d'adaptar-se a les exigències per incloure's en algun índex de valoració. La pròpia secretària de la revista, la professora Conxa Domingo, la defineix així (Ramiro, 2003a:2): «Cada vegada té més importància el comité de redacció, els avaluadors externs, que s'està fent des de fa dos anys per donar-li una major valoració... Com Don Vicent (Rosselló) és tan enemic dels formalismes i de figurar... Ell que ha sigut el director de la revista i mai ha volgut estar en cap lloc, i va haver d'optar-se por posar que almenys hi havia una secretària de redacció i al final, un director, consells de redacció... S'han hagut de contemplar tots eixos aspectes formals per adaptar-se a una normativa internacional perquè si no, no comptava per a res i calia donar-li un prestigi». De fet, al número doble 67/68 apareix ja l'estructura de la revista amb el nom de les persones integrants del Consell Assessor, del Director, de la Secretaria, del Comité de Redacció i de les dades d'ubicació de la redacció de la publicació i vies de comunicació amb ella. Al número 70 també s'inclou un breu sobre la història de *Cuadernos de Geografía* i les normes per a la publicació dels articles, conformant una revista respectuosa amb la seua tradició i alhora adaptada a les actuals exigències.

Des de sempre, i com la majoria de les revistes de les seues característiques, ha tingut una difusió relativament reduïda i molt centrada en els àmbits universitaris. De fet, en l'actualitat, únicament compta amb 26 subscriptors, que repartits territorialment corresponen 9 al País Valencià, 13 a l'Estat espanyol, 1 a adreces de França, Itàlia, Canadà i Xile. Per organismes, destaquen les universitats amb 10 adreces, seguides de 9 particulars, diversos organismes com biblioteques i un institut d'Alacant. Un panorama ben diferent és el que correspon a la seua difusió mitjançant l'intercanvi de publicacions i que sumen un total de 147 adreces. El País Valencià concentra 28 relacions institucionals, mentre els punts de contacte que s'ubiquen a l'Estat espanyol arriben a 56, a diversos llocs d'Europa són 41 i a la resta del món 21, especialment a Amèrica amb 19, 2 a Àfrica (Marroc i Tuníssia) i 1 a Àsia (Japó). Respecte a la seua distribució per entitats, es reparteixen pràcticament a parts iguals entre universitats i diversos organismes oficials com biblioteques i instituts de geografia.

4. Els autors i les seues característiques

En aquest apartat anem a analitzar totes les col·laboracions per a descriure en primer lloc el **grau de presencialitat** dels autors. Així, hem confeccionat una llista amb el nom de

tots els col·laboradors, indistintament de si ho fan de manera individual com si col·laboren amb altres companys per a realitzar-lo. No obstant, cal tenir en compte que aquest índex d'autors s'ha de considerar de forma relativa, ja que no és l'única revista en la que escriuen, i que també depén molt dels anys que porten al Departament o en la seua dedicació a la Geografia. Tanmateix, l'únic objectiu que pretenem amb aquesta anàlisi és centrar-nos en l'evolució de la publicació pròpia del Departament de Geografia de la Universitat de València com a principal producte d'un conjunt de professors universitaris que s'esforcen en mantindre una publicació útil per a la ciència i la societat, i que servisca d'enllaç amb altres revistes homòlogues al temps que difon investigacions i treballs.

En total hi ha 701 participacions en forma de 517 originals des de 1964 fins l'actualitat, de forma que tenim un índex de col·laboració superior al de 1.4 persones per article[4]. Tot i això, la immensa majoria de les aportacions, continuen fent-se de forma individual. Si deixem a banda els breus i els signats com a Departament de Geografia, ens queda un total de 473 aportacions de les quals 342 estan realitzades de forma personal per un sol autor (72,3%), mentre que les aportades per parelles d'investigadors sumen un total de 91 (19.2%) i únicament 40 (8,5%) estan redactades per grups de tres o més persones. Malgrat aquestes xifres tan baixes de col·laboració, *Cuadernos de Geografia* es troba dins d'un marge de normalitat entre les revistes de la seua temàtica a l'Estat espanyol i inclús amb un índex superior a la seua homòloga de la Universitat Jaume I de Castelló (Ramiro, 2000:15) i molt semblant a l'editada pel Departament de Geografia de la Universitat d'Alacant (Ramiro, 2001:253)[5].

Aquesta tendència observada, com diu el professor Villagrà (1992) és característica de la majoria dels treballs i revistes de l'àrea de ciències humanes, mentre en la resta de disciplines ja fa temps que s'ha consolidat el treball en equip i és un signe de progrés científic: «els treballs produïts per diversos autors tenen un major impacte que els d'un sol autor (...) i de fet, aquest impacte i el creixement quantitatiu dels treballs coautorats són paradigmes ja acceptats en quasi tots els camps científics, excepte tal vegada en Humanitats». Igualment el professor Ferreiro (1993) els valora afirmant que existeix certa tendència a considerar-los «millors» (d'una major qualitat científica) per a la seua publicació en revistes, i inclús el professor Lasanta (1990) comenta que el predomini dels articles individuals perjudica la investigació perquè aporta molt poca informació original i provoca una repetició freqüent d'idees molt conegudes.

Ara bé, aquesta visió grupal no és tal quan s'analitzen amb detall les diferents aportacions. Per una part tenim que la meitat dels autors ho són en tan sols una ocasió (veure fig. 2) i més si afegim aquells que ho fan de forma esporàdica amb menys de cinc articles i que representen una quarta part, de forma que entre els dos grups sumen tres quartes parts, encara que únicament representen menys de la meitat de la producció. Efectivament, si analitzem la figura 2 veurem com 31 autors (10,9 del total) escriuen més de cinc articles i per contra representen quasi el 50% de la producció de la revista. Per últim, hem deixat en un grup a banda, els escrits firmats pel Departament de Geografia com les llistes de tesis doctorals de geografia o els «In memòriam», i també aquelles seccions que s'introdueixen

4 Considerem que és superior perquè hem inclòs els 33 articles de grups i breus, més els 11 articles signats pel Departament com a realització individual, ja que el seu nombre és reduït, i per un altre costat probablement la seua consideració col·lectiva hagués desvirtuat la realitat

5 A la revista *Millars. Espai i Història*, del Departament d'Història, Geografia i Art de la Universitat Jaume I de Castelló, el 84% dels articles estaven confeccionats de forma individual, el 14% en parella i tan sols el 2% per tres o més persones. En l'altra revista de geografia universitaria valenciana, *Investigaciones Geográficas*, el 72,3% ho redacta de forma individual, el 19,7% en parella i únicament el 8% en equip.

en números alterns, i que són breus amb nombrosos autors com són «Crónica valenciana» que són comentaris sobre esdeveniments importants d'àmbit valencià i «Bibliografía valenciana». Tots ells tenen uns percentatges de presència ben reduïts, encara que la seua significació és alta. De fet, resulta ben palés el fet de l'aparició i comentari d'alguns llibres i d'altres no, i especialment de la seua temàtica on per exemple la didàctica és pràcticament inexistent quan en la pràctica la majoria dels qui escriuen en aquesta secció són docents universitaris.

	Autors	**%**	**Suma**	**%**
Un article	143	50,2	143	20,4
De 2 a 5	67	23,5	185	26,4
Més de 5	31	10,9	329	46,9
Breus	33	11,6	33	4,7
Departament	11	3,9	11	1,6
Total	285	100,0	701	100,0

FIG. 2. Distribució dels autors segons el grau de participació en els articles

D'aquests 31 autors que han aportat a la revista més de cinc col·laboracions, hi ha una gran amplitud d'aportacions, des d'un màxim de 25 per part del professor Vicenç Rosselló fins a les mínimes, sis, d'un gran grup de col·laboradors. Els autors més productius durant tots aquests anys, amb més de deu articles, pertanyen en la seua totalitat al Departament de Geografia de la Universitat de València i són per ordre de major a menor aportacions els professors: Vicenç Rosselló, Conxa Domingo, Joan Mateu, Mª Jesús Miranda, Juan Piqueras, Mª Jesús Teixidor, Julia Salom, Pilar Fumanal, Vicente Gozálvez, Antonio López Gómez, Carmen Sanchis Deusa, Jorge Hermosilla i Rafael Viruela.

No obstant, aquesta realitat es transforma i es complementa si atenem altres variables com la **l'autoria per article** amb la separació entre aquells autors que treballen únicament de forma individual, d'aquells que ho fan sempre en grup. D'aquesta forma, si observem la figura 3 ens adonarem de l'índex de productivitat dels diferents investigadors: els escriptors amb una sola aportació representen més de la meitat del total (58,3%) i sumen una producció que no arriba a un quarta part (20,6%). Al seu costat els esporàdics, que hem considerat de dos a cinc articles, tenen una representació visual (25,2%) que s'ajusta aproximadament al seu pes numèric (24,9%). Per contra, el grup de col·laboradors més habituals, únicament són el 16,5% dels autors i tenen una producció que suma més de la meitat de totes les aportacions de la revista (54,5%). En l'apartat dels treballs en equip, la situació és un poc diferent, ja que la majoria dels investigadors que opten per realitzar els seus treballs en grup ho fan puntualment, repartint-se entre aquells que ho fan en tan sols una ocasió (32,8%) o bé de forma esporàdica (45,8%). Únicament hi ha nou autors habituals que realitzen més de cinc intervencions en equip i representen quasi una quarta part de la producció d'aquest bloc col·lectiu (21,4%).

	Individuals				En grup			
Articles	**Abs.**	**%**	**Suma**	**%**	**Abs.**	**%**	**Suma**	**%**
1	67	58,3	67	20,6	109	64,9	109	32,8
2 a 5	29	25,2	81	24,9	50	29,8	152	45,8
+ de 5	19	16,5	177	54,5	9	5,4	71	21,4
Total	115	100,0	325	100,0	168	100,0	332	100,0

FIG. 3. Distribució dels articles segons el nivell de col·laboració en la seua realització.

Però, a més a més de conéixer la presencialitat i autoria de la producció de *Cuadernos de Geografia*, hem volgut aprofundir i esbrinar quin era el **grau de col·laboració entre els diferents escriptors** de la revista, és a dir, quants d'ells sempre escrivien a soles les seues aportacions i, pel contrari, quants d'ells sempre que signaven algun article ho feien en companyia d'altres. De tots els autors de la publicació, hem confeccionat dues llistes; en una la d'aquells que han signat els articles de manera individual i en una altra, la de totes aquelles parelles o grups que han signat col·laboracions. D'aquesta última relació, hem separat totes les firmes, de forma que ens ha resultat una altra llista conformada per persones que han treballat en equip. Per últim, hem comparat les dues llistes, i ens han eixit tres grups: aquells que només escriuen de forma individual, aquells altres que sempre ho fan en companyia d'algú i una tercera de caire mixt, on els autors alternen les dues possibilitats (veure fig. 4).

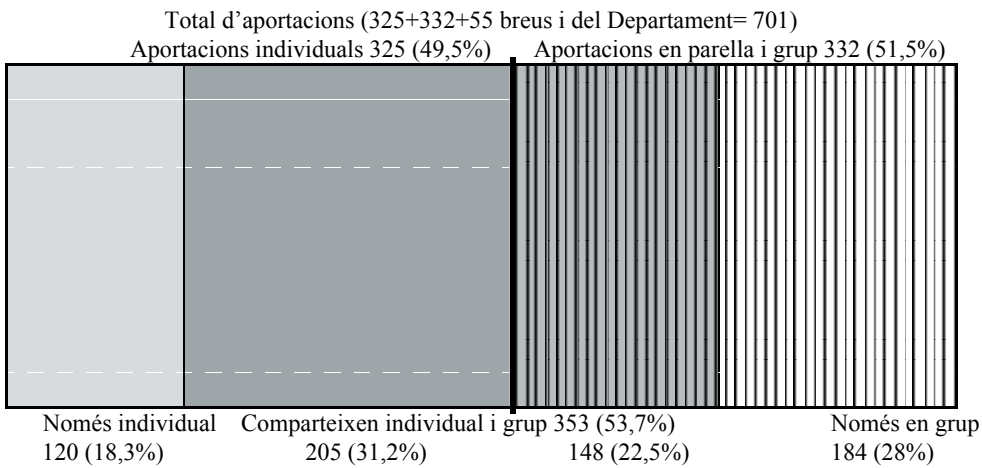

FIG. 4. Distribució de les aportacions segons el grau de col·laboració en els escrits.

Els màxims exponents de la tendència a investigar i redactar els articles de forma individual són els professors Alfredo Faus, Ismael Vallés i Pedro Pérez Puchal, tots ells amb més de vuit escrits. En l'altre costat, els col·laboradors que prefereixen sempre fer-ho en companyia d'altres companys són els professors Adolfo Calvo Cases, Miquel Angel Baila, MªDolores Soriano, Pilar Carmona i Joan Noguera amb cinc escrits o més. En el grup que

reparteixen el seu treball hi ha un total de cinquanta investigadors amb major o menor tendència a la col·laboració o la individualitat. Com en aquest cas la diversitat de situacions és considerable, hem optat per assenyalar la llista dels més prolífics en conjunt i al seu costat el nombre d'articles realitzats de forma individual i en equip (veure fig. 5).

Autor	Individual	En equip	Total
Vicenç Rosselló i Verger	18	7	25
Conxa Domingo i Pérez	9	9	18
Joan Mateu i Bellés	10	5	15
Mª Jesús Miranda Montero	14	1	15
Juan Piqueras Haba	10	4	14
Pilar Fumanal García	2	12	14
Mª Jesús Teixidor de Otto	9	5	14
Julia Salom Carrasco	7	7	14

Fig. 5. Autors més prolífics que combinen els articles individuals amb els d'equip.

4.1. Una aproximació al gènere de la revista

Un altre dels aspectes analitzats és la qüestió del gènere de les autories. Amb aquest objectiu, hem relacionat tots els articles de la revista, anotant el sexe dels seus redactors. Coincidim amb Sánchez Nistal (1995, p.567) en què la moda angloamericana d'arreplegar únicament les inicials dels col·laboradors i la desídia d'alguns editors espanyols, dificulta la normalització de les bases de dades, ja que l'absència d'algun dels cognoms i nom sencer dificulta els resultats reals en els processos de recuperació de la informació. En qualsevol cas, la presència de la dona en la investigació científica espanyola ha conegut una evolució contínua encara que lenta. Així, la primera tesi llegida a la Universitat de València per una dona fou en 1972 a càrrec de la Dra. Mª Julia Valero Palmero sobre «La pesca en la costa de Murcia» amb una diferència posterior de catorze anys sobre el primer doctor masculí. Respecte a la direcció d'aquests treballs d'investigació, no serà fins a 1990 quan la Dra. Teixidor[6] es farà càrrec per primera vegada en la història de la Geografia universitària valenciana de la presidència d'un Tribunal, corroborant una vegada més la discriminació existent malgrat comptar amb un departament distribuït pràcticament al 50% entre professors i professores[7].

6 La Dra. Teixidor ha estat la primera dona en presidir un Tribunal de Doctorat a la Universitat de València, en la Tesi doctoral presentada pel professor Josep Vicent Boira titulada «La percepción del espacio en una gran ciudad: Valencia y su imagen mental», llegida el 15 de febrer de 1990. Les Universitats d'Alacant i Castelló no han tingut cap president de Tribunal de Doctorat del sexe femení almenys fins a 1993.

7 Sobre l'evolució dels estudis respecte a la geografia del gènere, considerem que és de consulta bàsica l'interessant monogràfic realitzat a *Cuadernos de Geografía* núm. 64, on la professora García Ramon fa un repàs a la situació internacional del tema, amb una evolució temporal de les publicacions i la seua distribució regional i una aproximació als temes estudiats. En l'àmbit del País Valencià és la professora Pitarch la que ofereix una aproximació als nivells de formació de la dona valenciana, amb una anàlisi de les fites aconseguides i les deficiències.

Si ens marquem com inici cronològic el final de la guerra civil, els estudis bibliomètrics són molt recents i molt més encara per a les revistes universitàries. Entre 1940 i 1988 en un estudi on són analitzades 28 revistes de geografia, el 77.1% dels articles el signen homes i únicament un 13.6% dones, tot i tenint en compte que aquestes últimes representaven el 0% en el període 1940-44 i un 20.2% durant l'etapa de 1985 a 1988 (García Ramon, Nogué i Albet, 1992:52). En la mateixa línia destaquem que únicament un 21% de dones són les que signen treballs d'investigació en les 23 revistes de geografia editades per les universitats espanyoles entre 1970 i 1983[8]. En *Cuadernos de Geografia*, de tots els originals un 54% correspon a professors i un 23% a professores, mentre la resta es divideix entre un 12% a grups mixts i un 9% a col·lectius genèrics on se suposa que hi ha docents dels dos gèneres (veure figura núm. 6). Actualment (2003) el Consell Assessor el formen dotze persones, de les quals únicament hi ha una dona, mentre el Consell de Redacció està format per set professors i una professora, de la Secretaria de Redacció s'encarrega una persona del sexe femení i de la direcció un catedràtic.

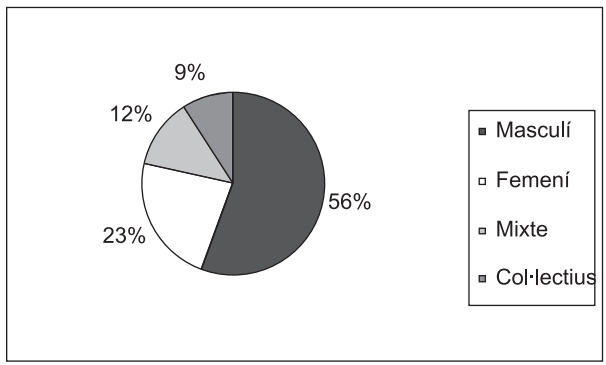

Fig. 6. Gràfica sobre els articles de *Cuadernos de Geografia* segons el gènere dels seus autors.

Però evidentment l'evolució cronològica dels gèneres no és uniforme[9]. Com podem observar al quadre núm. 7, el gènere masculí era pràcticament hegemònic fins la dècada dels setanta en que començà a disminuir la seua presència a menys de la meitat durant els vuitanta. A partir d'ací s'ha mantingut pràcticament estable o inclús ha augmentat el seu predomini lleugerament en els últims anys. De fet, si comparem la presència de les dones al Departament de Geografia de la Universitat de València amb la seua activitat com a autores a la revista *Cuadernos de Geografía* que edita el mateix col·lectiu, podem comprovar, que hi ha una desproporció percentual entre els dos grups. Així, en 1970 el 31% del professorat eren dones i tan sols hi havia un 13% d'articles escrits per autores durant el període 1964-

8 Un altre estudi més recent i ampli, és el protagonitzat per José María Sánchez Nistal que treballa al Centre d'Informació i Documentació Científica (CINDOC) del CSIC a Madrid, a través de 49 revistes de geografia des de 1975, i que arriba pràcticament a les mateixes conclusions:

«De los 3.587 autores con el nombre completo (82.1% del total), 2.162 son varones (72.8%) y 975 mujeres (27.2%). Nuestro trabajo estudia firmantes de artículos, al margen del lugar que ocupen cuando lo hacen en colaboración, y en las tres actualizaciones que se han realizado siempre ha existido una ligera tendencia sostenida al alza entre las autoras.» (Sánchez Nistal, 1995). És per tant evident, la situació de descompensació dels gèneres que es produeix al si del món universitari i molt concretament en les revistes geogràfiques.

9 Per a poder valorar en la seua justa mesura el treball segons el gènere dels autors, hem desagregat els grups mixts en escriptors i escriptores.

70. Únicament durant el següent tram cronològic hi ha una aproximació, ja que en 1975 hi ha un 29% de docents de gènere femení front a un 26% d'escrits a la revista. A partir de 1980 es torna a invertir la relació i així tenim en 1980 un 42% de presència femenina al departament mentre a la publicació és la meitat, i inclús en 1990 i 1998 continua la mateixa tendència: 41% a 25% i 46% a 26% respectivament, de forma que ha augmentat la desproporció. Aquests resultats són una mostra preocupant de l'evolució d'un tema que sovint passa desapercebut sota la tradicional pantalla progressista de la institució[10].

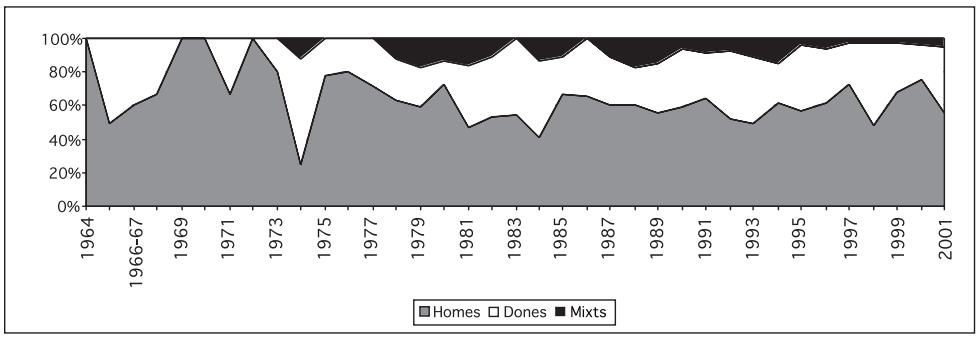

Fig. 7. Gràfica sobre l'evolució de la presència de professores a *Cuadernos de Geografia*

Un altra variable important a considerar és la preparació dels autors. Com la diversitat és enorme, nosaltres els hem agrupat en set categories segons si eren del Departament de Geografia de la Universitat de València (categoria 1), si pertanyien a altres departaments o universitats valencianes (2), si treballaven en universitats forànies al País Valencià (3), en un institut (4), en organismes públics i privats (5), si l'origen era mixt (6) i si escrivien durant la seua etapa d'atur, com a alumnes, becaris... (7)[11].

Com ja hem comentat abans, la revista va nàixer per a donar a conéixer els treballs i investigacions que es realitzaven sobre el País Valencià. Aquest objectiu, el nombre reduït de persones que conformaven l'inicial Seminari de Geografia de la Universitat de València i possiblement el tarannà dels mateixos professors López Gómez i Rosselló, feu possible que des de pràcticament el principi de la revista, els seus articles estigueren signats per persones d'institut i d'altres universitats, a més dels propis. Com podem observar a la figura núm. 8, la presència de persones externes al propi Departament ha estat pràcticament contínua i important, i en els darrers anys s'ha incrementat. La seua mitjana aritmètica durant la seua història, és d'un 55% d'autors del Departament front a un 45% de forans, encara que molt desigualment repartit segons les diverses èpoques. Per altra part, el grup mixt de treballs redactats per professors de geografia del Campus de Blasco Ibáñez i altres persones representa un 12%, i els aturats conformats en la seua immensa majoria per alumnes i becaris

10 Sobre aquest tema hem investigat l'evolució del gènere de les autories a les revistes de geografia universitària del País Valencià (*Cuadernos de Geografía, Investigaciones Geogràficas i Millars. Espai i Història*) i fet una comparació entre elles. Aquest article demostra que lluny d'aproximar-se les posicions, s'ha estabilitzat la diferència i inclús en alguna publicació s'ha incrementat. Veure RAMIRO, 2004.

11 Aquesta variable ha estat molt difícil de concretar per la gran quantitat de persones que han col·laborat en la revista, la manca d'informació sobre el seu origen a peu de l'article fins pràcticament als nostres dies en les seues pàgines, i per la possibilitat de canvi dedicació laboral i inclús d'universitat segons passen els anys. Afortunadament hem pogut comptar amb la memòria històrica del professor Vicenç Rosselló que ens ha solucionat la major part dels dubtes en aquest sentit.

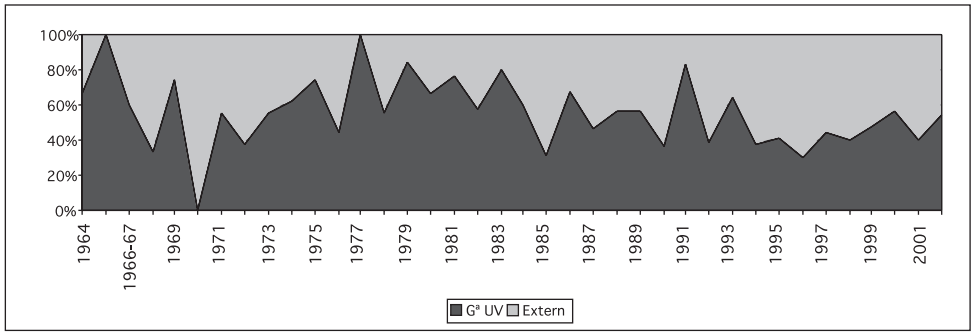

FIG. 8. Evolució de les autories segons el seu origen intern o extern al Departament de Geografia de la Universitat de València.

un 11%. D'aquesta forma, el bloc que podríem anomenar d'articles suggerits o dirigits per persones del Departament podria sumar fins un 78% del total. Si li afegim un 7% d'escrits d'altres departaments i universitats valencianes i un 6% d'universitats forànies, tan sols queda un 10% alié al món universitari, repartit entre un 7% de professors d'institut i un 3% de persones vinculades a diversos organismes oficials i privats.

Possiblement l'augment de col·laboracions externes a través de diverses entitats i del món no universitari siga un camp a incrementar en posteriors èpoques per a poder obrir més la revista a la societat. De fet, aquesta problemàtica ha estat present com ens indica el professor Rosselló (Ramiro, 2003:3): «Des del punt de vista social no hem aconseguit moltes coses (...) Ací tenim un exemple en un llibre sobre els immigrants, un llibre que va portar molta feina. Pensàvem que els polítics ens el llevarien de les mans perquè era un treball impressionant, però ací estan tots els exemplars. Un altre treball ha estat l'atles escolar, que s'ha venut i s'ha fet una segona edició, però molts pocs instituts l'han comprat. Els compradors han estat els estudiants universitaris». No obstant, aquesta qüestió ha sigut motiu de preocupació des dels inicis de la mateixa Escola Valenciana de Geografia (Ramiro, 1998) i s'han fet iniciatives per a intentar subsanar aquesta deficiència encara que d'una forma poc exitosa. La revista s'ha enviat als instituts de forma gratuïta per al seu coneixement i subscripció, s'ha repartit entre les llibreries i s'ha donat a conéixer en diversos cursos i publicacions. Tanmateix, la repercussió en el sistema no universitari és anecdòtica com ho demostra el fet que en un estudi amb 55 professors de secundària de la Ribera entrevistats, tan sols un va anomenar la revista al preguntar-los sobre publicacions geogràfiques (Ramiro, 1998:931), quan a més a més *Cuadernos de Geografia* ha dedicat una especial atenció a aquesta comarca[12].

Aquesta situació està en procés de canvi, encara que caldrà veure cap a quina direcció. La pròpia secretària de la revista, la professora Conxa Domingo, així ens ho confirma (Ramiro, 2003a:2): «Ara la situació ha canviat, perquè un d'eixos aspectes formals que compten alhora de puntuar la revista (per als índexs i llistes de prestigi) és que hi haja un percentatge de col·laboracions de fora del Departament. No recorde exactament quin és, però deu ser del 50% i això és important perquè la revista així té una altra perspectiva i és precís perquè ací fan falta forces per a fer tants números, monogràfics, homenatges...»

12 Cal tenim en compte que la revista *Cuadernos de Geografia* va publicar un doble monogràfic sobre la riuada de 1982 en la Ribera i al llarg de la seua trajectòria, més de quaranta articles sobre aquesta comarca.

5. Els articles i les seues característiques

Com a trets més importants dels diferents articles publicats, hem posat especial èmfasi en **l'àmbit territorial** de què s'ocupen, els temes i subtemes que tracten, l'idioma en que han estat escrits, i el nombre de les cites bibliogràfiques així com la llengua de la seua procedència i dels resums que hi fan constar. En el tema d'àmbits d'investigació en els articles hem considerat un total de vuit: zonal, local, comarcal, provincial, país, estatal, general i biogràfic, i els hem relacionat amb la classificació geogràfica general. Com es pot observar a la figura núm. 9, quasi una tercera part dels escrits es dediquen a estudiar zones i una quarta part tenen com a marc de referència el País Valencià. Els altres dos grups que el segueixen són els articles d'àmbit general en el qual hem inclòs els breus, les cròniques i les ressenyes de llibres, i a continuació hi ha els escrits d'àmbit local. Per baix del 10% apareixen la resta de delimitacions territorials (comarcal, provincial, estatal) i els aspectes biogràfics.

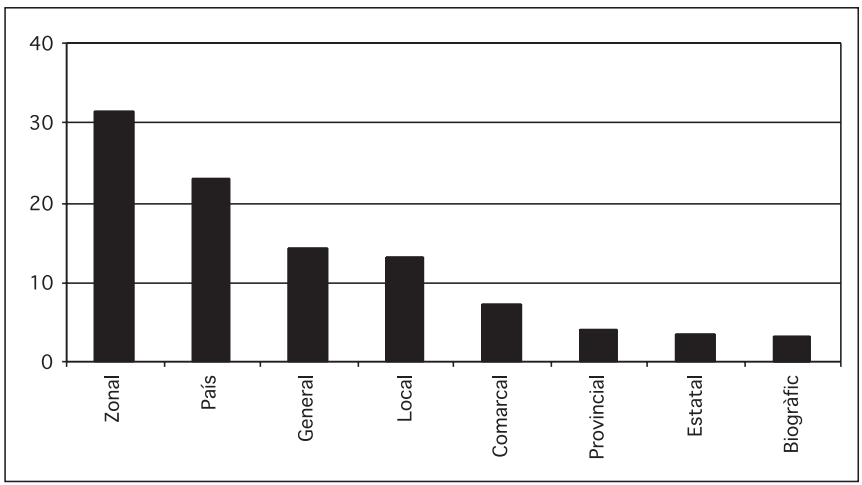

Fig. 9. Percentatge dels articles en relació amb àmbits territorials que investiguen.

Però evidentment la seua evolució no ha estat sempre uniforme (veure fig. 10). De fet, podem comprovar que l'àmbit local tenia una gran importància en els primers anys de la revista i poc a poc ha anat perdent presència. Per contra, els àmbits de país i general han anat guanyant terreny, alhora que el comarcal sembla que va tindre la seua importància entre els anys 80 i 90, però ara representa un aspecte puntual. Entenem que resulta molt significatiu aquest resultat independentment de les causes que el puguen provocar, ja que significa que d'alguna manera les persones que escriuen a la revista han deixat de costat un tema sobre el qual no li atorguen un interés per a investigar, tot i tenint en compte que està per resoldre i que pot ser la base per a la vertebració real del País Valencià. Altres dos dominis territorials com el provincial i l'estatal, es mantenen en posicions simbòliques durant tota la trajectòria de la revista, sense un pes específic. Per últim, els aspectes biogràfics van tenint una major projecció malgrat el seu mínim percentatge. Això és degut bàsicament al monogràfic realitzat sobre Cavanilles i la seua època i especialment a l'increment d'homenatges i «In memòriams» que van publicant-se al si de la revista.

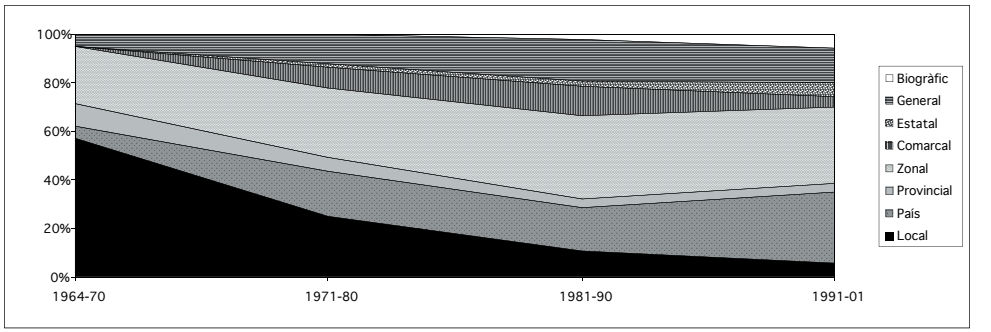

FIG. 10. Evolució dels diferents àmbits territorials d'investigació a la revista.

Per autors, i malgrat la gran diversitat que ofereix la realitat, podem destacar en els aspectes biogràfics les aportacions del professor Rosselló, mentre en l'àmbit local la dispersió és molt major amb la professora Teixidor com la representant més productiva, junt als professors Baila, López Gómez, Miranda, Pérez Puchal, Piqueras i Viruela. En l'àmbit estatal l'únic que sobreïx és el professor Piqueras, mentre en el provincial, tan sols ho fan els professors Gozálvez i Domingo. Com és normal, són en els àmbits de país i zonal, on es concentren la major acumulació de signatures. En el primer, són les professores Salom, Domingo, Miranda i Pitarch les que tenen un major nombre d'aportacions, junt als professors Cano, Gozálvez, López Gómez, Piqueras i Vallès. En l'àmbit zonal, destaquen les aportacions dels professors Rosselló, Mateu, Fumanal, Faus, Segura, Sanjaume, Hermosilla, Domingo i Gozálvez. En tots els àmbits, es tracta de docents del Departament de Geografia de la Universitat de València, a excepció del professor de secundària Alfredo Faus, i amb una notable especialització de les seues investigacions.

Sobre el **temes** de la revista, en primer lloc els hem agrupat en les següents classificacions: Geografia Humana, Geografia Física, Geografia Històrica, Metodologia i Tècniques, Educació, i Altres, on es reuneixen els articles sobre Crònica Valenciana, Fonts (tesis doctorals, bibliografia valenciana, ressenyes...) i temes diversos com lingüística, toponímia, ... A partir d'ací, hem investigat quines han estat les grans línies d'investigació, i aquells autors que més articles han produït sobre un tema determinat. Com diu el professor Burriel (Ramiro, 2002:149): «al principi érem pocs i treballàvem les mateixes línies de geografia agrària, temes comarcals, amb unes temàtiques que preocupaven molt a D. Antonio com el regadiu, història agrària, història de la població... però després ja es diversifiquen».

En principi, la meitat dels articles de la revista corresponen a Geografia Humana (51%) i dins d'aquesta, destaquen els dedicats a Agrària de la mà dels professors Domingo, Farinós i Piqueras; Economia amb els professors Hermosilla i Salom com a principals autors, i vies clares d'investigació sobre Serveis, Transports i Turisme que treballen especialment les professores Miranda i Sanchis Deusa. L'altre gran espai d'investigació que apareix a la revista és la Demografia amb un considerable grup d'autors: Baila, Cano, Domingo, Gozálvez, Miranda, Pérez Puchal, Teixidor i Viruela. En tercer lloc hi ha un sector d'investigació cap a la Geografia Urbana i Hàbitat que hem centrat els esforços dels professors López Gómez i Boira de forma especial. Altres temes que tenen una certa importància a la revista, són l'Ordenació del territori, i l'estudi del gènere en el qual la professora Domingo té una notable presència. Amb una entitat menor respecte a la quantitat d'articles, podem referenciar l'àmbit de la cartografia amb el professor de secundària Faus Prieto, la geopolítica amb el professor Vallés i altres temes diversos.

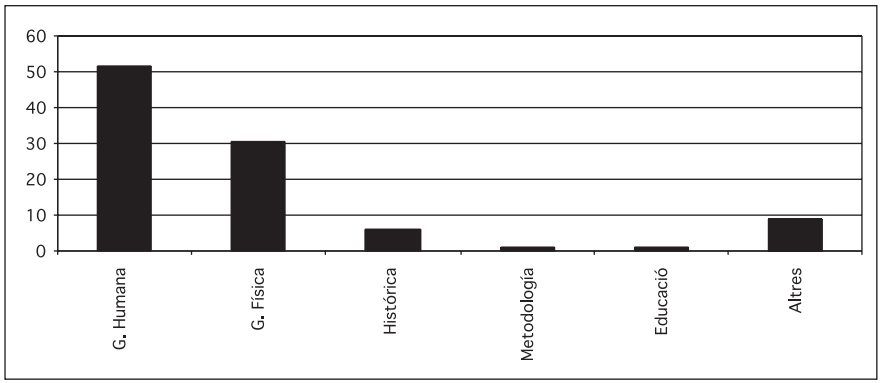

FIG. 11. Distribució dels articles de la revista per grans especialitats.

La Geografia Física constitueix el segon grup temàtic amb quasi una tercera part de les aportacions totals de la revista (30,8%) i natural conseqüència d'un Departament de Geografia que sempre ha tingut una important tradició en aquest sentit com ens justifica el professor Mateu al recordar els seus inicis en la aquesta institució acadèmica (Ramiro, 1998:1627): «Accedisc a la càtedra de geografia física al 87. És la primera universitat espanyola on es crea la segona càtedra de geografia física, la qual cosa és un indicatiu de que aquesta branca de la geografia s'ha desenvolupat bé a la nostra universitat». Com a subtemes, ens trobem de forma molt significativa i en primer lloc les investigacions geomorfològiques, i en segon lloc les que fan referència molt clarament al quaternari. En aquest camp, s'agrupa un consolidat grup de professors del departament com Rosselló, Sanjaume, Segura, Carmona, Fumanal i Viñals. Altres dos temes, resulten també de gran difusió i capdavanters en l'àmbit estatal i inclús internacional com els estudis de climatologia en els quals no hi ha cap autor destacat sobre els demés, i els hidrològics on sobreïxen el nombre d'investigacions aportades pels professors Mateu, Rosselló, Pérez Cueva i Segura. Per últim, ens trobem a molta distància i pràcticament de forma puntual articles sobre geografia històrica, metodologia de la ciència o didàctics, un tema que tan sols representa l'1.2% en una revista confeccionada per una comunitat de docents.

L'idioma dels articles és una altra de les característiques de la revista més significatives. En una societat tant desvertebrada i despreocupada com la valenciana, el Departament de Geografia mostra una voluntat d'incorporar-se a la normalització lingüística, encara que de forma tímida. Dels 517 originals de la revista, tan sols 84 estan redactats en valencià de manera que representen un 16,2% del seu total. Si observem la seua evolució (veure fig. 12) ens adonarem que fins a 1979 no hi ha via cap article en català. El primer docent que s'aventura a fer-ho és el professor Rosselló amb l'escrit «Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer i encontorns». Aquesta llavor tindria una continuació amb Ismael Vallès tres anys més tard i fructificaria amb el monogràfic que va dedicar el Departament de Geografia a l'estudi sobre la riuada del Xúquer en 1983. A partir d'ací hi ha hagut diversos dalt-i-baixos que tenen un màxim en el 2001[13], un fet que fa mantindre l'esperança en un increment de la producció en la llengua pròpia del País Valencià que a hores d'ara és mínima. Per temes, proporcionalment és en Geografia Històrica i en Geografia Humana

13 Núm. 71 de la revista *Cuadernos de Geografia*.

on es concentra un major nombre d'articles en català, a més de les Fonts i secundàriament en Geografia Física; mentre que per àmbits és en el biogràfic amb quasi la meitat dels escrits estan en català i secundàriament en el domini estatal, de país i general amb un 20%, mentre l'àmbit provincial és l'únic que no disposa de cap estudi en la llengua minoritzada. En darrer lloc, respecte a l'extracció dels autors que escriuen en català, el major índex es dóna proporcionalment entre aquells que representen a diferents organismes externs a la Universitat i secundàriament als diferents departaments de les universitats valencianes distintes a l'amfitriona. Únicament en tercera posició es troba el propi Departament de Geografia amb un 16,7% de la seua producció i pràcticament igualat amb el sector dels autors no incardinats (15,3%).

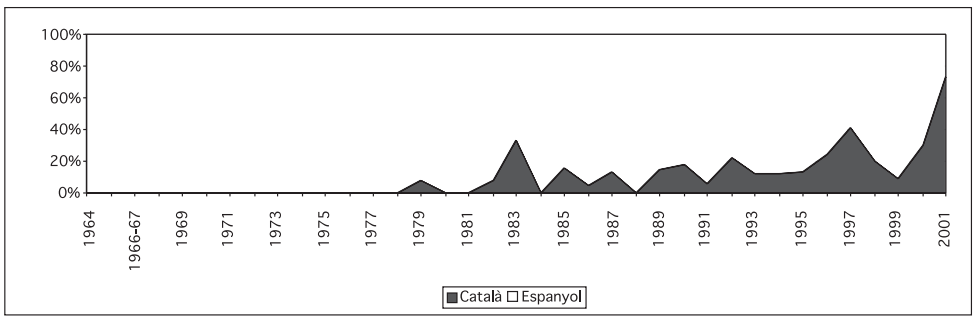

Fig. 12. Evolució de l'idioma dels articles.

D'aquesta realitat és perfectament conscient la secretaria de la revista, la professora Conxa Domingo (Ramiro, 2003a:2) quan afirma: «Sobre el tema de l'idioma, la veritat és que s'utilitza molt poc el valencià, a banda d'algunes persones. Pot ser perquè tots estem educats en castellà i se sap poc.». En el mateix sentit s'expressa el professor Rosselló quan diu (Ramiro, 2003:4): «Era impensable (als inicis fer-ho en català), mentre que als setantes la cosa es normalitza un poc més. De totes formes, la revista ha continuat fent-se majoritàriament en castellà en un 80 o 90%, no ens enganyem. En un moment determinat, se'm va demanar canviar-li el nom, però vaig dir que mentre no isca més del 50% en valencià no hi havia cap raó. Perquè ja està bé de les revistes que només tenen el nom en la nostra llengua». En qualsevol cas, podem veure a la gràfica (figura 12) que hi ha hagut un increment del seu ús, encara que possiblement no aquell que s'esperava amb la incorporació de les noves promocions de docents o per l'augment de l'ús per part de les anteriors. A més a més, hi ha alguns indicadors preocupants com la nòmina tan reduïda de docents del Departament que la utilitzen i la seua estabilitat o inclús retrocés en algun cas puntual de persones que la utilitzaven de forma assídua i han deixat de fer-ho. La llista de persones que tenen com a norma l'ús de la llengua minoritzada és considerable, encara que no percentualment, i destaquen els professors Rosselló i Vallés que foren els iniciadors. Els segueixen els professors Boira, Baila, Sanchis Deusa i el professor de secundària Vicent Ferrer. També cal tenir en compte que la pràctica totalitat d'escrits amb la signatura del Departament de Geografia estan en valencià, mentre que per contra les dades generals de la revista (breu història, càrrecs, Consell de Redacció, Consell Assessor i Redacció) a l'igual que les normes per a la presentació d'originals estan en castellà, possiblement com un actitud de coherència al nom de la publicació o perquè es prioritza el poder tindre una major difusió. El propi professor Rosselló reconeix la dificultat de trencar aquesta dinàmica quan afirma (Ramiro, 2003:4): «Se suposava que les noves generacions ho farien en català, però

la veritat és que ningú en sap. No saber escriure, pot ser una excusa o un motiu, i s'exposen a perdre alguns dels avantatges. Està clar que hi ha més gent de la que escriu que podria escriure, però un poc per açò i un poc pels triennis i pels sexennis, no ho fa.»[14]

Un altre dels elements a considerar en un estudi bibliomètric és la utilització que fa cada autor d'una **bibliografia específica i l'idioma en que està redactada**. Com diu el professor López López (1996:64): «aquest estudi revelarà connexions entre autors, grups d'investigadors, temes d'estudi, països, etc» i les fonts d'on es nodreixen els investigadors». Nosaltres, hem optat per distribuir la bibliografia citada pels autors en cada article segons l'idioma de referència (veure fig. 13). Aquesta evolució ens fa veure la preeminència dels llibres en espanyol des dels inicis fins l'actualitat, amb una etapa de domini absolut que podríem delimitar fins a 1988, i a partir d'ací s'inicia una fase de major diversitat. Tot i aquesta realitat, val a dir que des de 1964 la consulta de llibres en diferents idiomes és una realitat a *Cuadernos de Geografia* per part dels seus autors. Globalment apareixen 9825 llibres per a un conjunt de 9126 pàgines, amb un 67,7% de cites de llibres en espanyol, seguit d'un 15,8% en anglés, un 8,8% en català, un 6,5% en francés, un 0,6% en alemany i un 0,5% en altres idiomes.

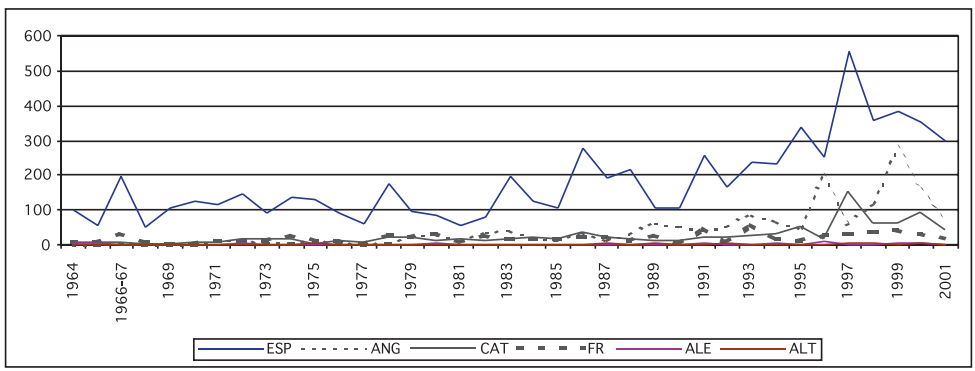

Fig. 13. Evolució de la bibliografia utilitzada als articles de la revista

Per tant, el predomini de l'espanyol és absolut mentre que l'anglès representa una idioma minoritari de consulta tant per part de professors com per part de l'alumnat fins èpoques molt recents. Tanmateix, des de finals de la dècada dels vuitanta s'inicia un moderat increment que es fa plenament manifest a mitjans de la següent dècada i arriba en l'actualitat a tindre una forta presència. No passa així amb el francés, malgrat ser deutora la geografia valenciana i espanyola del paradigma regional que tingué al país veí com a iniciador i capdavanter durant molts anys. De fet, si observem la fig. 14 ens adonarem del nombre reduït de llibres que es consulten en aquest idioma. Diferent és la situació del català, un idioma minoritzat que a partir dels anys noranta comença a fer-se present i que a partir de mitjans d'aquesta dècada supera al francés i es consolida moderadament com a tercera llengua. Per últim, la consulta de llibres en alemany és totalment simbòlica, així com la d'altres idiomes com el portugués, el llatí, o l'italià. Però possiblement, allò més rellevant és l'estabilitat o inclús l'increment de les fonts bibliogràfiques en espanyol, una característica que pot interpretar-se per la vitalitat científica d'aquesta llengua i en un altre

14 Mentre redactàvem aquest article ha eixit el número 71 de *Cuadernos de Geografia*, on dels 6 articles tan sols hi ha un en valencià.

sentit per la rèmora que li suposa a la comunitat geogràfica el desconeixement d'idiomes, o en tot cas per una barreja de causes.

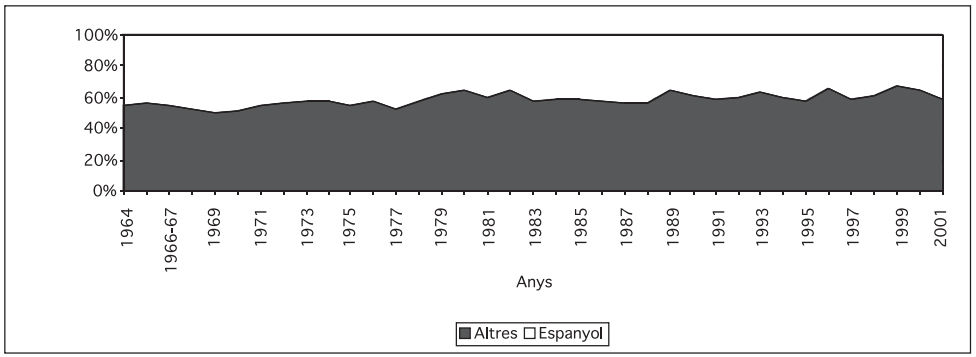

FIG. 14. Distribució percentual de la bibliografia citada segons estiga en espanyol o en altres idiomes

Per últim, en aquest apartat hem considerat també la publicació dels **resums dels articles** en els diferents idiomes, ja que la no regularització dels mateixos és un símptoma per a comprovar el desplaçament i la substitució del francés per l'anglés i el seu predomini junt a l'espanyol, així com els períodes i velocitat de canvi. En qualsevol cas, fins a 1983 no hi ha costum d'utilitzar els abstracts a l'inici dels articles i és en aquest número monogràfic dedicat a la riuada de la Ribera quan comença a generalitzar-se el seu ús de forma pràcticament total encara que fins l'any 2000 hi ha articles sense el seu resum inicial. Aquesta pràctica que es considera obligatòria segons les normes per a la presentació d'originals publicada a la revista en l'actualitat, dóna opció a triar el primer resum entre valencià i castellà, i concreta que el segon serà obligatòriament en anglés i que les paraules clau seran en castellà i en anglés al final de cada resum (i en valencià?)[15].

Aquest costum té els seus inconvenients segons el professor Rosselló (Ramiro, 2002:207-208): «Es fan resums en llengües estrangeres que tenen avantatges i inconvenients, perquè és una forma que no es llegesca l'article (...) És admetre que som minoritaris, i demanem l'almoina que ens feu cas i per això ho posem en la vostra llengua: quan jo he conegut investigadors que han volgut treballar ací, aprenen el català i el que faça falta». En total, apareixen 313 articles amb els seus resums, que representen el 61% del total, amb uns percentatges idiomàtics molt diferents segons atengam el seu primer o segon resum[16] (veure quadre núm. 15). Així doncs, com a primer abstract destaca plenament l'espanyol i a molta distància el català, mentre que per contra com a segon abstract són l'anglés i el francés els dos idiomes utilitzats amb un percentatge similar, si bé la llengua gala predomina fins la dècada dels vuitanta, s'equiparen durant els noranta i a partir d'ací l'anglés adquireix predomini absolut fins l'actualitat.

15 Al número 71 de la revista es fa constar a les normes de publicació ubicades al final del volum: «Al comienzo del texto se incluirá un resumen en castellano o valenciano y otro en inglés, con un máximo de 500 caracteres en cada uno. El resumen en inglés irá precedido por el título del artículo en inglés. Al final de cada resumen se añadirán las palabras clave en castellano (sic) y en inglés».

16 Tan sols el número 60 de forma generalitzada i en el número 62 ocasionalment, apareixen alguns articles amb resums en tres idiomes de forma molt sintètica. Per tant, hem optat per no considerar els 12 tercers resums, ja que es tracta d'un fet molt puntual.

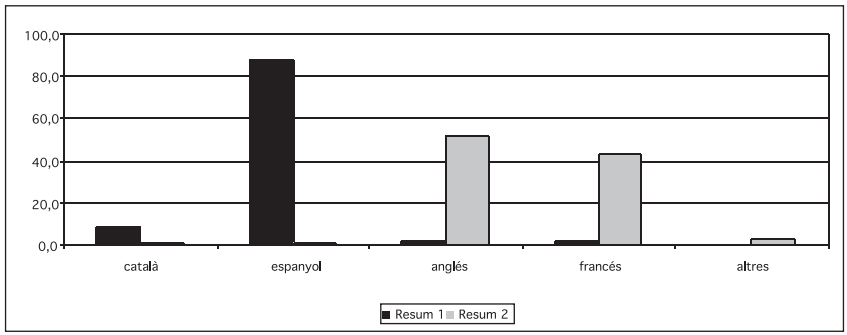

FIG. 15. Distribució dels resums inicials d'article.

6. Conclusions i futur de la publicació

Evidentment, vint-i-cinc anys d'edició, setanta-cinc números i vora les deu mil pàgines d'investigació en una revista són de molt difícil síntesi però no impossible, de forma que anem a intentar resumir breument la seua evolució per a poder tindre unes fites ben visibles amb l'objectiu de poder intuir un horitzó sempre imprevisible. La seua llarga vida està caracteritzada per una contínua millora, primer en els aspectes econòmics que possibilitaren la seua independència de la revista de la Facultat, i també en el contingut amb un increment de la seua periodicitat que de anual passà a ser semestral. Aquest fet, comportà l'increment d'articles, de pàgines d'investigació i de col·laboradors. Igualment, començaren els números monogràfics molt lligats a la societat com el d'immigrants i el de la riuada de 1982 i posteriorment els d'homenatges a destacats geògrafs que anaren configurant l'Escola Valenciana de Geografia. El simbòlic número 50 comportà un canvi de portada i una millor planificació que a partir de la bona voluntat s'intentà complir sempre. Per últim, l'etapa actual s'ha vist condicionada pels canvis de les formalitats amb avaluadors externs, comité de redacció, comité assessor, i normes homogènies i públiques per a la publicació de les col·laboracions.

Globalment, ens trobem amb una revista consolidada i amb prestigi entre la comunitat científica. No obstant, la seua edició encara és amateur ja que continua fent-se amb la bona voluntat d'un xicotet grup del Departament que de forma voluntarista s'hi dedica. Els articles que s'hi publiquen estan escrits majoritàriament per una sola persona, i a sovint de gènere masculí; una tendència que va canviant molt lentament i que a hores d'ara es manté pràcticament estable o inclús reforçada. Els autors esporàdics van tenint un major pes com a conseqüència de l'obertura de la revista a la societat, encara que predomina el professorat de Facultat en les diverses figures contractuals i becaris, sent pràcticament anecdòtica la participació de docents dels àmbits no universitaris. L'idioma utilitzat és predominantment el castellà i inclús per part del professorat d'incorporació recent tant si són o no valencianoparlants, un aspecte que considerem preocupant i possible causa o conseqüència d'una societat desvertebrada i globalitzada, i un fet a reflexionar.

Els articles són majoritàriament d'àmbit zonal, sobretot durant els últims anys, i en segon lloc els que fan referència al País Valencià. Per temes, ens trobem una gran presència de la geografia humana i dins d'aquesta amb línies d'investigació molt clares en agrària, economia, serveis-transports i turisme, i secundàriament en demografia, geografia urbana i hàbitat i en tercer lloc però en increment els d'ordenació del territori i de gènere, i ja de

forma anecdòtica els de cartografia i geopolítica. La geografia física és l'altre nucli important amb tres camps d'estudi molt definits: geomorfologia i quaternari com a principals, i hidrologia i climatologia com a secundaris. Quasi tres quartes parts de la bibliografia utilitzada són en castellà, si bé en els últims anys, s'està incrementant de forma considerable l'escrita en anglés però a gran distància d'aquella; mentre els resums dels articles que es posen a l'inici dels escrits és l'anglés qui ha anat ocupant un lloc predominant, de forma que actualment és obligatori el resum en aquesta llengua.

Com a conclusió, ens trobem amb una revista reconeguda nacionalment, que té un projecte amb tradició, sense massa problemes de col·laboradors i molt centrada en l'àmbit universitari. El seus reptes de futur considerem que passen per una major obertura a la societat en base possiblement a incrementar les subscripcions i difusió entre el públic interessat i especialment el professorat de totes les etapes educatives, i una major incidència en les preocupacions didàctiques i de l'esfera docent. També l'increment de la llengua catalana, de la participació femenina i de l'augment de temes interdisciplinars, de frontera i actuals com l'ordenació del territori, el SIG, medi ambient... en els seus escrits, podrien ser unes eines potents per a consolidar l'inicial compromís amb el País Valencià, col·laborar amb la discriminació positiva de gènere i actualitzar una disciplina que malgrat tot, continua tenint una imatge distorsionada i ancorada en un passat carregat d'enciclopedisme, memorisme i avorriment entre l'alumnat com ho han demostrat diferents investigacions recents (Hernández Amorós, F. Et al. (1989), Souto, 1998: 51-80; Martínez Valcárcel, N et al. (2004), http://ns.fcs.ucr.ac.cr/~historia/aehesa/memoria/esp-retosoc.htm, http://www.ieg.csic.es/age/boletin/35/3513.PDF). Esperem que aquestes pàgines provoquen la reflexió sobre una revista útil, com a font de recursos i investigacions d'una ciència tan necessària per a la societat del segle XXI però al mateix temps tan desconeguda i tan estereotipada per a la majoria de la població, amb l'objectiu de millorar la nostra societat i a afavorir una millor convivència.

Bibliografia

ALBET, Abel, GARCÍA RAMÓN, Mª Dolors i NOGUÉ, Joan (1992): «Cincuenta años de Geografía en España: una aproximación a partir de las revistas universitarias de Geografía», *La Geografía en España (1970-1990)*, AGE, Madrid.

ALVARO PAGE, Mariano (1996): *Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros*, Madrid, Ministerio de Asuntos Sociales, 320 pp.

CASTAÑER; M. i CENTELLES, N. (1985): «La mujer y la Geografía universitaria española», *Documents d'Anàlisi Geogràfica* núm. 7, pp. 103-140, Universitat Autònoma de Barcelona.

COLOMINES i COMPANYS, Agustí i OLMOS i TAMARIT, Vicent S. (1990): *L'Espai Local. Bibliografia de l'Horta Sud. Indagacions i propostes*, València, Col·lecció Monografies de l'Horta Sud/2, IDECO, 157 pp.

DALMASSÓ, Etienne (1973*):* «Geographie italienne et géographie de l'Italie à travers deux revues (1961-1970)», a *L'Espace Géographique* núm. 2 (1) , pp. 1031-1049

FAIRCHILD, W.B. (1966): «Adventures in longevity: 50 years of the Geografphical Review», a *Geographical Review* núm. 56, pp. 1-11

FERREIRO ALÁEZ, L. (1993): *Bibliometría (análisis bivariante),* Madrid.

GOLLETGE, Reginald G. (1979): «The development of Geographical Analysis» , *Annals of the Association of American Geographers* núm. 69, pp. 151-154

Institut d'Estudis Comarcals de l'Horta Sud-Associació de Renovació Pedagògica de l'Horta Sud (1986): *L'Horta Sud. Alaquàs - Alcàsser*, Centre Professors de Torrent, Quaderns de Bibliografia núm. 1, 16 pp.

HERNÁNDEZ, F et al. (1989): Evaluación del proyecto curricular en Geografía. Valencia. Conselleria de Cultura, Educació i Ciencia.

LASANTA MARTÍNEZ, T. (1990): «Tendencias en el estudio de los cambios de uso en las montañas españolas», *Pirineos* núm. 135, pp. 73-106, CSIC, Huesca.

LÓPEZ LÓPEZ, Pedro (1996): *Introducción a la bibliometría*, València, Promolibro.

MARTÍNEZ VALCÁRCEL, N. (Investigador Principal) et al (2004). *Los procesos de enseñanza-aprendizaje de Historia Contemporánea en COU-BUP y Bachillerato LOGSE en la Comunidad Autónoma de Murcia: Una aproximación a la práctica realizada desde la perspectiva de los alumnos*. Programa Séneca 2001, resolución de la convocatoria de Ayudas a la Investigación de la Consejería de Educación y Universidades de la Región de Murcia. Clave PI-50/00694/FS/01.

ORTEGA FERNÁNDEZ, C. i VÀZQUEZ VALERO, M. (1986): «Estudio de las publicaciones españolas en Ciencia y Tecnología», *Boletín de la ANABAD* núm. 36 (1-2), pp. 391-404.

RAMIRO ROCA, Enric (1998): *La institucionalització i difusió de la Geografia escola: la percepció del professorat de la comarca de la Ribera*, Tesi doctoral presentada en el Departament de Geografia de la Universitat de València, 1945 pp. (inèdita).

RAMIRO ROCA, Enric (1998a): «¿Evolucionamos o nos quedamos quietos?. Los recursos utilizados en la clase de geografía», *Scripta Nova* núm. 29, 11 pp., 15 de novembre , Barcelona, Universitat de Barcelona.

Millars, Espai i Història núm. 23, pp. 9-24, anual, Universitat Jaume I de Castelló

RAMIRO ROCA, Enric (2000): *La Ribera: imatge i territori, Mancomunitat de la Ribera Alta*, Alzira.

RAMIRO ROCA, Enric (2000): «Vint-i-cinc anys al nord (1974-1998) (aproximació bibliomètrica)». Millans. Espai i Historia núm. 23, pp. 9-24, anual. University Jaume I de Castelló.

RAMIRO ROCA, Enric (2000a): «Divuit anys d'il·lusió», *Quaderns de Sueca* núm. 14, pp. 7-36, maig, Ajuntament de Sueca.

RAMIRO ROCA, Enric (2001): «Dieciséis años de la revista Investigaciones Geográficas», *Papeles de Geografía* núm. 34, pp. 253-269, anual, Múrcia, Departamento de Geografía de la Universidad de Murcia.

RAMIRO ROCA, Enric (2002): *Aproximació a l'Escola Valenciana de Geografia*, Servei de Publicacions de la Universitat de Valencia – Biblioteca Nueva.

RAMIRO ROCA, Enric (2003): Entrevista al profesor Vicenç Rosselló, Universitat de Valencia (inèdit).

RAMIRO ROCA, Enric (2003a): Entrevista professora Conxa Domingo, Uni. de Valencia (indèdit).

RAMIRO i ROCA, Enric (2004): «Un gènere vingut a menys» en *Formación de la Ciudadanía: Las TICs y los nuevos problemas*, Alacant, Asociación Universitaria del Profesorado de Didáctica de las CC.SS.

SÁNCHEZ NISTAL, José Mª (1995): «La Geografía española a través de sus revistas. Una aproximación bibliométrica», *Estudios Geográficos* núm. 220, CSIC, Madrid.

SOS PEÑA, Rosa (1987): *La psicologia de la modificación de conducta a través del «Joaunal Applied Behavior Analysis. Una perspectiva bibliométrica*. Tesi doctoral presentada i llegida a la Universitat de València en el Departament de Psicología (inèdita).

SOUTO, Xosé Manuel (1998*): Didáctica de la Geografía*, Ediciones del Serbal, Barcelona.

VILLAGRÁ RUBIO, A. (1992): «Scientific production of spanish Universties in the fields of Social Sciences and Language», *Scientometrics* núm. 24, pp. 3-19.